

Wereld-systeem analyse en het probleem van territoriale integratie

Pieter Saey

Twee voorbeelden van geografische analyse

(i) Europa, de Zuidelijke Nederlanden, de Kempen en de theorie van von Thünen

Nemen we een kaart van Centraal-Europa, gaande van Nederland tot Litouwen, uit het begin van de Moderne Tijden met daarop aangeduid de agrarische bedrijfsstelsels. We stellen dan vast dat in westelijk Nederland aan rotatievrije landbouw wordt gedaan, in de zone langs de kust van Friesland over Jütland tot Wismar/Schwerin in het westen van Mecklenburg het akker-weide stelsel wordt toegepast en verder naar het oosten, met inbegrip van de Deense eilanden en zuidelijk Zweden, het drieslagstelsel. Het akker-weide stelsel wordt ook aangetroffen langsheen de Rijn tot Keulen, het drieslagstelsel langsheen de Oder tot voorbij Wroclaw, de Warta tot Poznan, de Wisla tot voorbij Krakow, de Bug tot Brest, de Narew tot Lomza en langsheen de grote rivieren in het huidige Duitsland ongeveer ten noorden van de lijn Dortmund-Dresden. Het akker-weide stelsel en het drieslagstelsel zijn afgestemd op de produktie van graan, de rotatievrije landbouw is meer gediversifieerd (ook industriegewassen, fruitteelt, groententeelt). Een kaart van de Zuidelijke Nederlanden rond 1500 toont de aanwezigheid van de volgende agrarische bedrijfsstelsels op het grondgebied van het huidige België: rotatievrije landbouw in de Polders en het aansluitend gedeelte van zuidelijk West-Vlaanderen, opeenvolging van granen en niet-granen (o.a. voedergewassen) plus akker-weide stelsel in de rest van het graafschap Vlaanderen, in het hertogdom Brabant met uitzondering van de Kempen en Waals Brabant en in het westen van het huidige Henegouwen,

drieslagstelsel ten zuiden hiervan en een zeer extensief bedrijfsstelsel (extensief-infield/outfield systeem) vanaf ongeveer Fagne-Famenne. In de Kempen wordt de landbouw gekenmerkt door intensieve graanteelt op sterk bemeste velden rond de dorpen en daarrond immense oppervlakten heide, waar schapen weiden (intensief-infield/outfield systeem). Het is gebied van de plaggenbemesting. Zoden worden in de heide afgestoken en in de schaapskooien en koeiestallen vermengd met mest en dan verspreid over de velden rond de dorpen. In het westen levert dit voldoende graan op om te vermarkten naar Antwerpen. In het oosten is de graanteelt voor eigen lokaal verbruik en is de veeteelt, die in het westen maar een additionele betekenis heeft, de basis van commercialisering (1).

De manier waarop de ligging van al deze bedrijfsstelsels kan verklaard worden, is van wezenlijk belang voor ons betoog. De verklaring ligt in eerste instantie in de theorie van von Thünen. Dat heeft te maken met het feit dat de genoemde bedrijfsstelsels gerangschikt kunnen worden naar intensiviteit, waarbij intensiever betekent hogere produktiekosten per oppervlakte-eenheid. Een intensiever stelsel kost dus meer, maar geeft ook een grotere produktie. De vraag is of het ook een hogere winst geeft. Von Thünen was de eerste om erop te wijzen dat zulks afhangt van de graanprijs.

De redenering is als volgt. Stel de produktiekosten in een primitief stelsel op 10 TCU (Thünense currency units) en de produktiehoeveelheid op 80 TT (Thünense ton). Laten we aannemen dat de andere stelsels een meerkost met zich mee brengen van telkens 10 TCU. Het drieslagstelsel kost dan aan input: 20 TCU, het akker-weide stelsel: 30 TCU, de opeenvolging van granen en niet-granen 40 TCU. De produktiehoeveelheden nemen achtereenvolgens toe met 60 TT (drieslagstelsel, dat dus 140 TT oplevert), 30 TT (akker-weide stelsel, dat dus 170 TT oplevert) en 15 TT (opeenvolging van granen en niet-granen, die dus 185 TT oplevert). De opeenvolging van granen en niet-granen geeft dus de grootste oogst, maar niet noodzakelijk de grootste winst. De meerkost van 10 TCU ten opzichte van het akker-weide stelsel wordt door de meerproduktie van 15 TT maar goedgemaakt wanneer voor die meerproduktie meer dan 10 TCU wordt betaald, d.w.z. wanneer de graanprijs minstens 10 TCU/15 TT bedraagt. Dit is b.v. niet het geval bij een graanprijs van 0,5 TCU per TT. De opeenvolging van granen en niet-granen brengt dan $185 \times 0,5 \text{ TCU} = 92,5 \text{ TCU}$ op, hetgeen een winst geeft van $92,5 \text{ TCU} - 40 \text{ TCU} = 52,5 \text{ TCU}$. Het akker-weide stelsel brengt echter $170 \times 0,5 \text{ TCU} = 85 \text{ TCU}$ op of een winst van $85 \text{ TCU} - 30 \text{ TCU} = 55 \text{ TCU}$, dus meer winst. Op een zelfde manier kan men aantonen dat bij een prijs van 0,25 TCU per TT, het drieslagstelsel winstgevender is dan het akker-weide stelsel.

Deze redenering kan nu ook toegepast worden om een ruimtelijk model te genereren. Het bovenstaande geldt in een situatie zonder transportkosten, d.w.z. voor een bedrijf dat bij de markt is gelegen. Maar overal elders is de reële prijs die de boer voor zijn graan krijgt, gelijk aan de marktprijs min de transportkosten. Bedragen de transportkosten b.v. 0,25 TCU per km en de prijs op de markt is 1 TCU per TT, dan ontvangt een boer met een bedrijf op 20 km afstand van de markt voor zijn graan 0,5 TCU per TT. Dat wil zeggen dat voor hem het akker-weide stelsel meer zal opbrengen dan de opeenvolging van granen en niet-granen. Voor een boer met een bedrijf op 30 km van de markt, is de reële prijs 0,25 TCU en dus het drieslagstelsel aangewezen. Op die manier komt men tot een ruimtelijk model, waarbij, naarmate men zich verder van de markt verwijderd, eerst opeenvolging van granen en niet-granen tegenkomt, daarna het akker-weide stelsel, vervolgens het drieslagstelsel, dan een nog extensiever stelsel voor de produktie van graan en ten slotte extensieve veeteelt, omdat vanaf een zekere afstand geen enkele graanproduktie nog rendabel is. Stijgt de graanprijs in voldoende mate, dan zal men kunnen vaststellen dat er rond de markt een gordel van nog intensievere graanteelt tot stand komt en dat de andere stelsels tot op grotere afstanden toegepast worden. Nemen we aan dat transport over het water kan gebeuren, dan dalen de transportkosten aanzienlijk, misschien wel tot minder dan een tiende. Dat betekent dat de stelsels op minstens tienmaal grotere afstanden van de markt kunnen worden toegepast dan bij transport over land. Eigenlijk komt het hierop neer, dat omwille van de met de afstand tot de markt toenemende transportkosten, de boer op produktiekosten zal trachten te besparen en dus vanaf een bepaalde afstand zal overschakelen op een minder intensief systeem.

Komen we nu terug tot de kaarten. Wanneer in westelijk Nederland de graanprijzen stijgen, dan wordt graanteelt voor deze markt rendabeler op steeds grotere afstanden, maar dan wel met een verval in intensiviteit. In elk geval gaan de Baltische landen op rendabele manier graan kunnen leveren volgens het drieslagstelsel. Dat deden ze ook op het tijdstip waarop de kaart is gemaakt. Op een analoge manier kan men het verval in intensiviteit verklaren in de Zuidelijke Nederlanden, met als markt dan de sterk geürbaniseerde streken in het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant (en ook Holland), en in de Kempen, met als markt Antwerpen. We gaan dan wel gemakshalve voorbij aan de talrijke andere factoren van invloed, zoals b.v. de bodemvruchtbaarheid (2).

Nodalicy	Relations		
	Predominant internal relations	Predominant external relations	Interlaced internal and external relations
No predominant node	1. Autarchic rural region	2. Bounded specialized region	3. Interlaced rural region
One predominant node	4. City-hinterland region	5. Linked specialized city-hinterland region	6. Metropolitan regions with urban fields
Multi-nodal	7. City-hinterland region in network	8. Specialized city-hinterland mosaic regions	9. Interlaced rural-urban mosaic regions (macro-urban domains)

Empirical types of regions by theoretical category:

1. Autarchic isolated regions: Alpine Valleys; pioneer fringes; backward rural regions with a very high degree of autarchy and rudimentary formation of nodes
2. Large scale farm agricultural rural storeroom regions; small-scale farm specialized agricultural regions; industrialized rural regions; recreational rural regions
3. Inter-metropolitan peripheries
4. Von Thünen like central cityoriented rural regions
5. Trade-city-hinterland regions; land-river trade-city hinterland regions; traffic nodes
6. Capital cities; Worldcities
7. Small market-city rural regions
8. Trade-axis city-hinterland regions; industrial city regions, modern service/industrial city regions
9. Becoming forms of macro-urban domain regions

Fig. 1. *Streektypes op basis van nodaliteit en dominantie van externe of interne relaties (overgenomen uit Hoekveld (3))*

Medieval Phase	Mercantilistic Capitalism	Industrial Capitalism	Neo-Industrial Capitalism
autarchic isolated rural regions	idem	-	-
nearly autarchic rural backyard regions	idem	idem	-
large-scale agricultural rural store-room and mining regions	idem	idem	idem
region-based city-hinterland regions	idem	idem	-
landrider trade axis based city-hinterland regions	idem	-	-
maritime trade-city-based (hinterland) regions	idem	-	-
	industrialized rural regions	-	industrialized rural regions
	capital city regions	idem	idem
	rural market-city regions	idem	idem
		industrial city regions	old industrial city regions
		small-scale agricultural regions	idem
		traffic-node regions	idem
			modern service industrial city regions
			world-city regions and urban fields
			recreational rural regions
			intermetropolitan peripheries
			urban domains (macro-urban domains)

Fig. 2. Streectypes doorheen de loop van de geschiedenis (overgenomen uit Hoekveld (3))

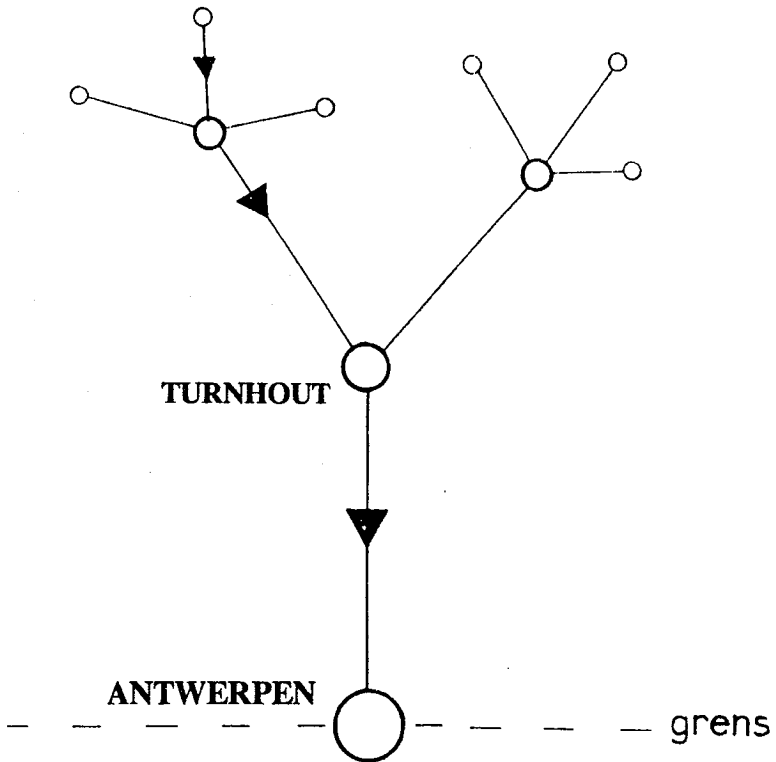
(ii) De strekensystematiek van Hoekveld en haar toepassing op de Kempen

Kijken we nu naar figuur 1, overgenomen uit het werk van Hoekveld (3). Deze tabel geeft een overzicht van regio's die men in de realiteit kan aantreffen op grond van het feit of de structuur van de regio bepaald wordt door interne relaties dan wel door externe relaties dan wel door een vermenging van de twee. Een tweede criterium is of er een of meerdere kernen of steden in de regio voorkomen. Aangezien voor ons betoog enkel de algemene idee van belang is, gaan we niet verder in op de precieze invulling van deze tabel (we hebben ze dan ook onvertaald gelaten). Hoekveld is vervolgens nagegaan welke streken er voorkomen in de historische fasen die hij (in de Europese geschiedenis) meent te kunnen onderkennen: middeleeuwen, handelskapitalisme, industrieel kapitalisme en hedendaags kapitalisme (figuur 2). We kunnen vaststellen dat er in de loop van de geschiedenis nieuwe streektypes tot stand komen en andere verdwijnen. Passen we Hoekvelds indeling toe op de Kempen.

In de 13de eeuw worden de Kempen ingelijfd in het Hertogdom Brabant. Vermoedelijk is de bedoeling controle te krijgen over de wolproductie, die als grondstof moet dienen voor de lakenindustrie in Brussel, Leuven, Mechelen. De aanvoer van Engelse wol kan dan aangevuld worden met de wol van de Kempense schapen. Mogelijkerwijs ligt dit aan de basis van de intensieve plaggenbemesting. Wanneer een groot deel van de grond als weide moet dienen voor de schapen, dan blijft het areaal dat voor akkerland kan dienen beperkt, en wil men dan nog een voldoende grote oogst realiseren, dan moet men wel een intensiever stelsel toepassen op die verhoudingsgewijs kleine oppervlakken. De hertog sticht ook nieuwe steden, die als ophaalcentrum dienen voor de grondstof (wol) uit de gehuchten en de dorpen. We krijgen op die manier een dendritisch uitgewerkt nederzettingensysteem (figuur 3). De opkomst van Antwerpen, vooral vanaf de vijftiende eeuw, betekende ook de verdere ontplooiing van de Kempen. Daar was trouwens al een eigen wolindustrie tot stand gekomen, hetgeen dan meteen een verdere uitbreiding van de schapenteelt impliceerde, met daarnaast de ontwikkeling van agrarische markten (graan, vee, boter). Op die manier geraakte het lot van de Kempen verbonden met dat van Antwerpen, en toen Antwerpen over haar hoogtepunt heen was en bovendien tengevolge van de Opstand tegen Spanje de Schelde gesloten werd - het is dan 1585 - en de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden van elkaar gescheiden werden, betekende dit de terugval van de Kempen die een op zich zelf terug plooiende regio werd,

Medieval Phase	Mercantilistic Capitalism	Industrial Capitalism	Neo-Industrial Capitalism
autarchic isolated rural regions	•	-	-
•	nearly autarchic rural backyard regions	•	-
•	•	•	idem
•	region-based city-hinterland regions	•	-
landrivers trade axis based city-hinterland regions	•		-
•	maritime trade-city-based (hinterland) regions		-
	•		industrialized rural regions
	•	•	idem
	rural market-city regions	•	idem
		industrial city regions	old industrial city regions
		small-scale agricultural regions	idem
		traffic-node regions	idem
			modern service industrial city regions
			world-city regions and urban fields
			recreational rural regions
			intermetropolitan peripheries
			urban domains (macro-urban domains)

Fig. 3. Schema van dendritisch nederzettingensysteem (naar Theuws (4))

- Grote stad (externe contacten)
- Marktstad
- Lokaal centrum
- Gehucht, hoeve

Fig. 4. De verschuivingen van de Kempen in het schema van streektypes

waarbij de graanmarkten, op een enkele uitzondering na, wegwijnden. Hetzelfde gold voor de industrie en de schapenteelt (4).

Plaatsen we dit in het schema van Hoekveld, dan zien we dat de Kempen in de beschouwde periode herhaaldelijk van karakter verandert: eerst een autarkische geïsoleerde regio, daarna een regio met dendritisch nederzettingssysteem, daarna, naargelang men ze al dan niet met Antwerpen als een geheel ziet, in een Von-Thünen gebied of in een mozaïek van stedelijke ommelanden op handelsassen, daarna een netwerk van in zichzelf gekeerde marktvlakken en mogelijk zelfs een terugval in een "achterlijke" rurale streek (figuur 4).

Hoe verhoudt zich deze klassieke geografische analyse tot de wereld-systeem analyse?

Wereld-systeem analyse en geografische analyse

(i) Het wereld-systeem is een kapitalistische wereld-economie

Het wereld-systeem is niet zo maar een wereld-systeem, het is een kapitalistische wereld-economie, dat wil zeggen het is gekenmerkt door sociale (machts-, produktie-) verhoudingen. Nemen we de aanvoer van Baltisch graan naar de Nederlanden. Bij von Thünen is dat een logisch-rationeel uitvloeisel van de stijging van de vraag naar graan die de Nederlanden zelf niet meer konden voldoen, omdat ze zich specialiseerden in andere takken van de landbouw en in andere economische activiteiten. De wereld-systeem analyse maakt duidelijk dat het niet om een logisch-rationeel gebeuren gaat, maar dat het mechanisme gerealiseerd wordt door het behartigen van belangen binnen netwerken van sociale verhoudingen. Zoals von Thünen zegt, heeft het feit dat b.v. Baltisch graan kan ingevoerd worden, te maken met het feit dat het om watertransport gaat, hetgeen bevestigd wordt door de streken die verder van zee en rivieren zijn afgelegen en die niet voor de wereldmarkt produceren, maar voor de regionale en lokale vraag. Aan de andere kant is het evenzeer waar dat het de superieure scheepsbouw van de Nederlanders is, die het watertransport (over zee) zo efficiënt maakt. Mede daarom trouwens hadden de Nederlanders deze handel in handen. Het is ook juist dat, zoals von Thünen zegt, het drieslagstelsel een extensief stelsel is, dus goedkoop, maar aan de andere kant is het evenzeer waar dat de goedkope arbeid geleverd werd door de tweede lijfeigenschap in Oost-

Europa. Men moet zich afvragen of zonder die tweede lijfeigenschap en zonder de heerschappij over de handel van de technisch superieure Nederlanders een dergelijke bevoorrading vanuit het Balticum ooit zou gerealiseerd zijn. Wat kan je dus met von Thünen doen? Dat is verklaren dat eens een dergelijke bevoorrading op gang kwam, de voor deze bevoorrading noodzakelijke graanteelt via een drieslagstelsel werd geproduceerd. Maar het-op-gang-komen zelf verklaart hij niet. In dit opzicht primeert de wereld-systeem analyse dus boven von Thünen.

(ii) De kapitalistische wereld-economie is een wereld-systeem

We hebben gezegd: het wereld-systeem is niet zo maar een wereld-systeem, het is een kapitalistische wereld-economie. Omgekeerd is de kapitalistische wereld-economie niet zo maar een wereldeconomie, het is ook een systeem, dat wil zeggen op de een of andere manier groter dan de som van zijn onderdelen. Het is hier dat de traditionele geografische analyse à la von Thünen, à la Hoekveld een bijdrage levert. Op welke manier?

Als je 9 streken hebt en zij produceren voor de wereldmarkt, dan heb je 72 mogelijke verbindingen tussen deze 9 streken. Heb je er 1000, dan heb je bijna één miljoen mogelijke verbindingen. Dit geeft onoverzichtelijke transactieproblemen. De al snel ontelbaar wordende kriskrasverbindingen moeten op de een of andere manier omgezet worden in iets georganiseerd. Het voorbeeld van figuur 5 houdt in dat acht streken al hun produkten sturen naar de negende, die als herverdelingscentrum optreedt. Op die manier beperk je de transactiekosten. Het is niet moeilijk om zich voor te stellen dat zo'n herverdelingscentrum uitgroeit tot een veel grotere entiteit, rond dewelke zich von Thünen-ringen ontwikkelen. Mettertijd kan deze entiteit zich uitbreiden over een gedeelte van de oorspronke-

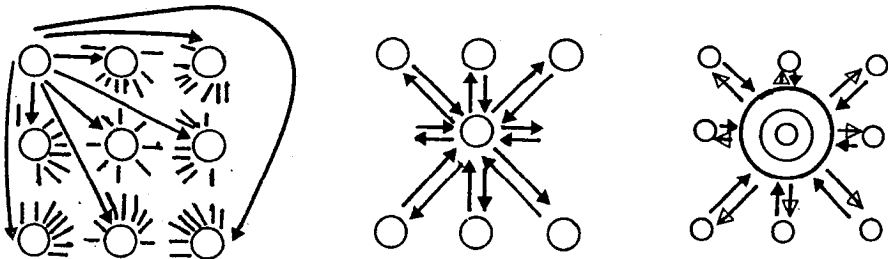

Fig. 5. Noodzaak en mogelijkheden van systematische organisatie (zie tekst).

lijke streken en deze daardoor in het ringensysteem opnemen, waardoor het oorspronkelijke karakter verloren gaat. En wanneer we ons dan maar meteen een grote gedachtensprong veroorloven, is een centrum-periferie structuur zoals op figuur 6 aangegeven, ook een mogelijke organisatie. Voegen we daar de semiperiferie aan toe en we hebben het systeem van Wallerstein.

Wereld-systeem en territoriale integratie

(i) De kern van het betoog

Wat ben ik nu eigenlijk aan het betogen? Het volgende. Wanneer zich in de realiteit een geografische structuur ontwikkelt, die vatbaar is in zo'n geografisch model, dan kan men daaraan systemische kenmerken toekennen, dan kan men spreken van een geïntegreerd geheel dat verder gaat dan de som van zijn onderdelen. Een dergelijke zich ontwikkelende structuur werkt als een soort selectiemechanisme. De actoren of sociale groepen die handelen op een wijze waardoor die structuur zich verder kan ontwikkelen, zullen meer kans hebben om een voorsprong te nemen op de anderen en zullen daardoor ook meteen de structuur verder verstevigen. De actoren of sociale groepen die anders handelen zullen uit de boot vallen. Dat is geen noodzaak. Maar als men achteraf vaststelt dat de structuur zich heeft ontwikkeld, dan kan men ook besluiten dat zich dergelijke mechanismen hebben afgespeeld. Wanneer we vaststellen dat er in Centraal-Europa in het begin van de moderne tijden een Thüniaanse zonerings is tot stand gekomen, dan mogen we tot het besluit komen dat er inderdaad een geïntegreerd systeem bestaat. Wanneer we vaststellen dat er zich in de Zuidelijke Nederlanden rond 1500 een Thüniaanse zonerings aan het ontwikkelen was, dat was dit een teken van sterker wordende integratie. Wanneer dat we dan vaststellen dat die zonerings uiteindelijk niet zal doorgaan, dan betekent dit meteen desintegratie, de Zuidelijke Nederlanden worden een semiperifeer gebied.

Met andere woorden. Traditionele geografische analyse meet de mate van integratie in wat Wallerstein beweert een wereld-systeem te zijn, meet de mate waarin er inderdaad van systemische eigenschappen sprake is. Een wezenlijk onderdeel hierbij is, de wijze waarop door organisatie transactiekosten verminderd worden (5).

(ii) Bij wijze van voorbeeld: de Kempen vóór en in het wereld-systeem

We hebben de Kempen bekeken vanuit een Thüniaanse invalshoek en vanuit een Hoekveldse invalshoek. Laten we de Kempen nu plaatsen in het wereld-systeem, zonder op de precieze mechanismen in te gaan.

In de 13de eeuw werden de Kempen geïncorporeerd in het hertogdom Brabant, omwille van de wol. Er ontwikkelde zich, zoals gezegd, een dendritisch nederzettingssysteem. Maar er was meer aan de hand. Ook de sociale verhoudingen veranderden. En deze bieden de diepere verklaring. De hertog slaagde erin de lokale machtsposities af te breken en te vervangen door supralokale structuren. Zo b.v. was hij voogd van de grote abdijen van Tongerlo en Postel. Voor de boeren werd de markt belangrijk, omdat leveringen in natura vervangen werden door cijns en pacht. Ze werden op die manier vrijwel bezitter van de grond en alleszins van de produktiemiddelen. Ze kregen de mogelijkheid voor de markt te produceren. Wanneer er dan ook nog textielindustrie tot ontwikkeling komt, omwille van de lonen die lager liggen dan in de steden en omwille van de nabijheid van de grondstoffen, dan zitten we al in een vrij behoorlijk ontwikkeld marktsysteem. Daardoorheen komt er een von Thünen-structuur tot stand, gedragen door Antwerpen. Op die manier worden de Kempen een deelgebied binnen dat grotere gebied van de Zuidelijke Nederlanden die de eerste kandidaat zijn om als kerngebied te fungeren van het zich op dat moment ontwikkelende Wallersteiniaanse wereld-systeem (6).

De Zuidelijke Nederlanden vallen echter terug en krijgen binnen het wereld-systeem de status van semiperiferie. Voor de Kempen betekent dit een terugplooiing op zichzelf. Voor een dergelijk gebied is, naar mijn weten, binnen de wereld-systeem analyse nog geen term bekend. Maar, wanneer het industriële kapitalisme zich aandient, dan wordt zo'n streek onderhevig aan het proces van periferisering: de zelfstandige arbeid in landbouw en ambacht wordt afgebouwd, de grond en de produktiemiddelen worden ontnomen aan de directe producenten, de mogelijkheden om het inkomen aan te vullen met b.v. informele uitwisseling van arbeid, goederen en diensten verdwijnen, loonarbeid komt op als exclusieve bron van bestaan (7). Dat gebeurt dan in de 19de eeuw. Later wordt de streek dan gedeperiferiseerd, voornamelijk door de inbreng van eerst Brussels-Belgisch kapitaal, daarna van het internationale kapitaal.

Methodologische conclusies

Volgens Hoekveld moet de geograaf streken bestuderen, waar het te pas komt met behulp van theorieën als deze van von Thünen, maar niet meer dan dat. De ontwikkeling van het kapitalisme en de manier waarop geografische expansie inherent zou zijn aan dat kapitalisme, valt buiten zijn arbeidsterrein (8). Een dergelijke standpuntbepaling is vanuit de wereld-systeem analyse onhoudbaar. Gewoon omdat de geografie van het wereld-systeem, de ruimtelijke structuur ervan deel uitmaakt van de definitie van het kapitalisme. Het kapitalisme kan je sinds Wallerstein niet definiëren zonder referentie aan zijn ruimtelijke structuur. Zonder de specifieke ruimtelijke geleiding in kern, semiperiferie en periferie zou het kapitalisme als historisch systeem niet kunnen bestaan. Het is een tijdruimtelijk systeem. We kunnen het ook nog op een andere manier verwoorden. De sociale verhoudingen en de ruimtelijke verhoudingen binnen het wereld-systeem vooronderstellen elkaar. Het zijn beiden ook inwendige oorzaken van een hele reeks verschijnselen. Wat bedoelen we daar mee?

Nemen we het middelbaar onderwijs. En het agressieve, labiele, ongeïnteresseerde optreden van de leerlingen. Wat zijn de oorzaken daarvan? De slechte invloed van derden, verkeerde aanpak van de ouders, foute ontwikkelingen in de persoonlijke levensgeschiedenis, nefaste invloeden uit de samenleving zoals seks en drugs, of het sociaal niveau van de ouders, de onderwijspolitiek van de overheid. Dat zijn alle uitwendige oorzaken. Maar men kan ook verwijzen naar de hiërarchische structuur tussen leraar en leerlingen, met daarbovenop de verhouding leraar/directeur. Of naar de gebouwen, klaslokalen, indeling in groepen, de stringente tijdsindeling, de tijdruimtelijke infrastructuur dus. Dat zijn inwendige oorzaken (9). Op een gelijkaardige manier kan men een groot aantal verschijnselen in de huidige wereld - ik noem er één: het bestaan van stabiele, democratische regimes in het ene deel van de wereld, en van instabiele, dictatoriale regimes in andere delen - verklaren door de werking van het kapitalisme, wat wil zeggen: men schrijft ze toe aan inwendige oorzaken, met name de machtsverhoudingen, cfr de hiërarchische structuur in een school, én de ruimtelijke geleiding, cfr. de tijdruimtelijke infrastructuur van de school. Klopt deze analogie, dan vallen wereld-systeem analyse en geografie eigenlijk samen. In de huidige stand van zaken is het dan wel zo dat de wereld-systeem analyse de geografie verrijkt door haar sociale inhoud en dat de geografie de wereld-systeem analyse verrijkt door haar maatstaven voor territoriale integratie.

NOTEN

- (1) Voor de kaart van Centraal-Europa: H.-J.Nitz, *The European World-System: A von Thünen Interpretation of its Eastern Continental Sector*, in: H.-J.Nitz, ed., *The Early Modern World-System in Geographical Perspective*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1993, p. 67. Voor de kaart van de Zuidelijke Nederlanden: P.Saey en A.Verhoeve, *The Southern Netherlands: Part of the Core or Reduced to a Semi-Peripheral Status?* in: H.-J.Nitz, ed., op. cit., p. 97. Voor de Kempen: zie R.Knaepen, *Kempische Heidorpen tussen Dompel en Neten*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Universiteit Gent, 1994, hoofdstuk 5.
- (2) Voor de mate waarin de theorie van von Thünen inderdaad toepasselijk is op de agrarische bedrijfstersels in de Zuidelijke Nederlanden, zie P.Saey en A.Verhoeve, op. cit., p. 99-105. Of het onderscheid in intensiviteit tussen de westelijke en de oostelijke Kempen toe te schrijven is aan de afstand tot de markt dan wel aan verschillen in bodemgeschiktheid (of aan nog andere factoren), blijft vooralsnog een open vraag.
- (3) G.A.Hoekveld, *World-System Theory: Implications for Historical and Regional Geography*, in: H.-J.Nitz, ed., op. cit., p. 42-61.
- (4) De informatie over de ontwikkeling van de Kempen is hoofdzakelijk geput uit F.Theuws, *Middeleeuwse Parochiecentra in de Kempen 1000-1350*, in: A.Verhoeve en F.Theuws, *Het Kempenproject 3, De Middeleeuwen Centraal, Waalre: Stichting Brabants Heem*, 1989 en R.Knaepen, op. cit. De verklaring voor de pluggenbemesting is een hypothese van J.Bastiaens, *Studie van Gronden met Diepe Antropogene Humus A Horizont in de Antwerpse Kempen*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1993.
- (5) Voor de mogelijke betekenis van organisatie en reductie van transactiekosten voor de werking van de wereld-economie als systeem, zie R.A.Dodgshon, *The Early Modern World-System: A Critique of its Inner Dynamics*, in: H.-J.Nitz, ed., op. cit., p. 35-36.
- (6) Informatie hoofdzakelijk geput uit F.Theuws, op. cit.
- (7) Over deze periferisatie van de Kempen, zie E.Vanhaute, *Heiboeren: Bevolking, Arbeid en Inkomen in de 19de Eeuwse Kempen*, Brussel: VUBPress, 1992.
- (8) G.Hoekveld, op. cit., p. 52.
- (9) Dit voorbeeld van de middelbare school is overgenomen uit J.Tacq, *Causaliteit in Sociologisch Onderzoek*, Deventer: Van Lothum Slaterus, 1984, p. 23-24.

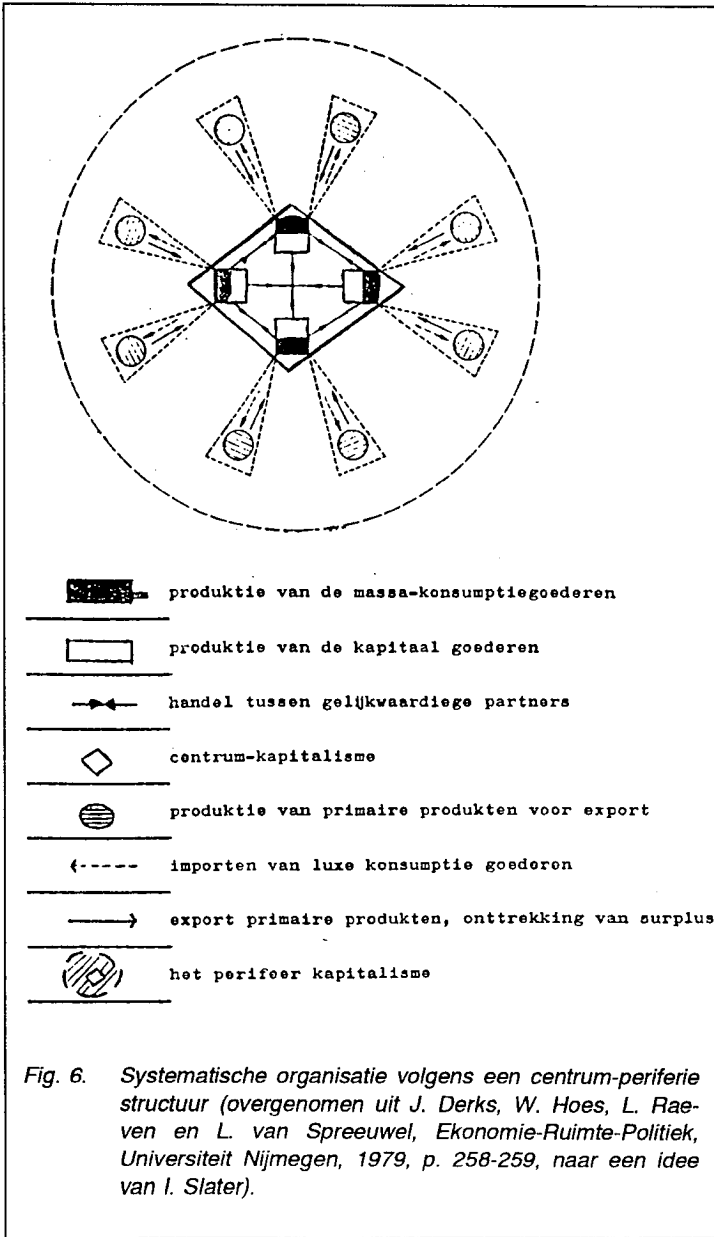

Fig. 6. Systematische organisatie volgens een centrum-periferie structuur (overgenomen uit J. Derks, W. Hoes, L. Raeven en L. van Spreeuwel, *Ekonomie-Ruimte-Politiek*, Universiteit Nijmegen, 1979, p. 258-259, naar een idee van I. Slater).